

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

BIZONYOS, hogy a népszerűség nem fogadható el irodalmi értékmérőül. De íróra s közönségre egyaránt jellemző, kit s miért vesz szárnyaira a hír.

Kosztolányi Dezső nem tartozott a népszerű nagy írók közé. Nem volt közéleti író, a nép sorsát figyelő s alakítani kívánó szellemi vezér. Lelke, ha zászlónak óhajtotta is, nem harcba vonuló tömegek élén lobogott, hanem úgy, ahogy ő maga érezte: „egyedül, birkózva a csönddel és a viharral“. Nem volt költő-próféta, de a közönség kegyét kereső, a tömegizlést alkalmazkodva kihasználó, szórakoztató írónagyiparos sem. Tudta, hogy e rideg korban „régen rossz“ annak, ami „örökbecsű“, de nem is fizetségben, tömegek meghódításában látta igazi pályabérét, hanem abban, hogy „életét művészete által megsokszorozhatta térben és időben“: abban, hogy megadott neki a kifejezés, az alkotás mindennél nagyobb öröme. Amint a politikát, az üzletet sem használta fel hírverésre. Közönsége sohasem volt nagyon népes, de mindvégig válogatott és hűséges maradt. Művészetének hatása, ha zajtalanabb is, sokkal egyenletesebb s nem egy területen mélyebb a népszerű nagyokénál. Az olvasók szélesebb rétegeinek komoly érdeklődését azonban nem sikerült megszereznie: az ifjúság nem vonult volna fáklyásmenetben szállása elé, még akkor sem, ha, mint régen, ma is megtisztelné még ilyesmivel nagy íróinkat. A közönség még sokkal jobban megrögzíti az első benyomást, mint az egyes ember: Kosztolányi e szélesebb rétegek szemében ma is „A szegény kisgyermek panaszaiddal s a „Modern költők“ fordításgyűjteményének szerzője. A „panaszok“ érzelmessége azonban túlságosan is légiés és ínycsekded volt ahhoz, hogy a zsirosabb étellekhez szokott olvasórétegek a „nagy költészetihez számíthassák; az igazi, művészi átültetés önmegtartó munkáját pedig Magyarországon tán Kazinczy korában értékelték utoljára érdeme szerint az olvasók.

Ez a félreismertség nem egyedülálló irodalmunkban s Kosztolányi esetében a többség szemében nem is látszott olyan kirívónak. Életművének jellegét nem arányai, hanem árnyalatai mutatják meg s a fény és árny tünékeny játéka, a könnyű színek halk változásai elmélyedő, részletekbe feledkező figyelmet kívánnak. Erre pedig még barátai közül is csak kevésnek jutott ideje s türelme. Az az írói kör, melynek munkája legjavát juttatta, máig sem kísérelte meg nagy-

ságához mért méltatását s hogy valóban ki volt s mit jelentett, az csak most kezd a maga teljességében megvilágosodni, amikor már a halál teszi időszérűvé alkotásainak s hatásának áttekintését és jellemzését.

EGY ÍRÓ ÉLETMŰVÉT nemcsak írásainak összessége jelenti, hanem a munkáiban kibomló egyéniség s a műveknek egységes értelmet adó írói pálya is. Kosztolányi életműve már az első pillantásra zárt egésznek látszik. Pályájának íve tiszta és egységes, nagyobb törések és válságok nyomait hiába keresnők rajta, ő nem járt a damaszkuszi úton s önmagának lényeges kérdésekben alig mondott ellent. Élete a polgári tisztesség, beosztás, viszonylagos jólét keretei közt folyt le. Magánélete — a híres bohémek, a „költők“, példájától eltérően — hétköznapi, eseménytelennek, művészetéhez viszonyítva érdektelennek látszott. Írói világa ápolt s rendezett kertre emlékeztet, amelyet természet és kultúra egyaránt megóvtak a viharok pusztításától s amelyben a gazda tudta s szándéka nélkül mi sem változhatok. „Költészetéből hiányzik a lírai témáknak koralltelep-szerű egymásrarétegződése. Nem dóm ez a líra, ahol egyik vers a talpazat, a másik a kupolaív, hanem visszajáró versek ízléses oszlopsora,“ írta műveinek egyik legjobb ismerője, egész munkásságára is jellemzően. S ezt az oszlopsort világosan tagolt csoportokra osztja három jellemző verskötet: „A szegény kisgyermek panaszaí“ (1910)5 „A bús férfi panaszaí“ (1924) s a „Számadás“ (1935), kijelölve nemcsak az alkotások időbeli egymásutánját, hanem alkotójuk életének a természet örök rendje szerint következő korszakait is.

Kosztolányi gyermekkorá Szabadkán folyt le. Ott született 1885-ben, ott járta elemi- és középiskoláját s ott nyerte azokat a mély benyomásokat, amelyekhez emlékezésből táplálkozó költészete ismét és ismét visszatért. De ezek inkább a családi s rokon kör emlékei, egy ma már süllyedőben levő magyar vidéki polgárság világának üzenetei voltak. A „beteg, borús, bús, lomha Bácska“, a gyermekkor körülvevő tágabb haza, a délvidéki táj és nép alig adott többet neki néhány halványrajzú képnél, egy-két novella anyagánál. Az igazi nagy élményt a főváros jelentette számára. Érettségi után a pesti egyetem bölcsészeti fakultására iratkozott be s azóta csak utazni ment el a városból: itt volt háza s lelkének otthona is. Ide fűzték első írói sikerei, a barátság szálai s, mindennél erősebben, a foglalkozás kötelékei. Újságíró lett, még mielőtt oklevelét megszerezte volna s a redakciók munkása maradt élete végéig. Mikor feltűnt, a modern, neuraszténias ember lelkivilágának kifejezőjeként köszöntötték s ehhez az ihletkörhöz soha nem vált hűtlenné.

„Dekadens hangulatlíra“, „hypermodern költőiség“, „misztikus impresszionizmus“, „doriangrayizmus“ — a jelzőket, melyek újszerű első verseinek szolgálták kritikusi címkéül, folytatni lehetne még. A századforduló az igazi nagy tárgyak s a méltó küzdőtér helyett inkább izmusokat, programotokat s kávéházakat adott költőinek. Kosztolányi első verseiben is több volt a szerep, mint az igazi élmény: egy rendkívüli nyelvi és formai készség keresett bennük magához illő tárgyat. Ez a kettő először „A szegény kisgyermek panaszaí“-ban

találkozott. A gyermekkor életrekelt kusza és gomolygó élményei lebegően könnyű, csipkeszerű törékenységükben is jelentékeny versekben tisztultak fel s nyertek sugárzóan művészi kifejezést. Élmény és képesség találkozásából modern remekmű született s meghozta az első sikert is: a költő az új polgári olvasóközönség kissé finomkodó elitjének dédelgetette lett: „a legnagyobb szimbolista.“ A siker, legalább egy időre, kötelezett is: a dekadens, szimbolista költő irodalmias szerepét igazában csak „A bús férfi panaszaidnak verseiben nőtte ki Kosztolányi. A közbeeső kötetek (őszi koncert, Kártya, Mágia, 1912, Mák, 1916, Kenyér és bor, 1920) nem hoztak jelentősen új lírai tartalmakat, de hozták a hangulat, ritmus, nyelv végtelenül bonyolult árnyalatosságát, a szín, zene, érzés tárgyaltan, mámoros játékát, a bánattal, sejtelemmel, lázzal átítatott szavak dús omlatagságát: azt a morbid szépségvallást, amely annyira jellemezte az oszlásban levő monarchia utolsó művészi termésének túléltségét:

„ő már a cél, a szín, a hervadás,
nyarak alusznak benne, cukrok íze,
remény, öröm, valóvá semmisítve,
ő már a vég, a vallomás, a nász.“

Az ifjú Kosztolányi igazi rokonai nem a franciák voltak, hanem a tágabb közös haza utolsó virágai: Georg Trakl, Hugo von Hoffmannsthal és Rainer Maria Rilke. Az átalakulást, mely ennek a halk költőnek fejlődésében sokkal rejtettebb, belsőbb és hosszabb volt, hogysem évekhez lehetne kötni, nem magyarázza csak az összeomlással járó válság. A dekadens költő szerepe az új kor véres valóságai közt elvesztette időszerűségét, de még fontosabb, hogy ki is merült: Kosztolányi kiszívta minden felélhető nedvét. Az új ihlet forrásai már a férfikor sziklásabb, tapasztalatok súlyosabb rétegeivel elfedett mélyeiből eredtek. Az új versek már egy ridegebb, ellensége-sebb világ fűlsértő hangzavarában szólaltak meg. A remény nélküli kiábrándultság, amely az ifjú bánatok idején kedves, marasztalt vendég, édes játszótárs s örökszép verstéma volt, most egyre győtrőbb valósággá vált, zord kísérővé, akit elűzni nem, legfeljebb ideig-óráig elnémítani lehetett. A szép hangzás, a ritka rímek exotikus csengése, a szólejtés dús színei s zenéje értelmetlen díszként tűntek fel lassan; az élmények, hangulatok felhalmozott készletei, az ifjúság rajongva gyűjtött kincsei — úgy tetszett —: „romlandóbbak, mint a málna vagy a hal“. „A bús férfi panaszaidban még ott járt a régi, önfel-lelt emlékező és álmodozó, de mellette ott állt már az új költő is: hangja érdesebb, de áthatóbb, nyelve szegényesebb, de töményebb, ritmusa zenétlenebb, de keményebb is volt, rímei rekedtebbek lettek, de a szívbe is le-lecsaptak. Ez a kesernyés, éles hang azután egyre emel-tebbé vált a „Meztelenül“ nyers sikoltásain át a vadul hősies „Szá-madás“ izzó és végsőig fokozott, de páratlanul tiszta formába kény-zerített kitöréséig:

„Most már elég, ne szépítgesd, te gyáva,
nem szégyen ez, vallj — úgylis vége van —
boldog akartál lenni és hiába,
hót légy, mi vagy: végképp boldogtalan.“

De az igazi, mély sebekről csak ritkán szólhatott ez a kényes lélek. A „kozmoszt“ s az ember és a faj sorsát a „ferde vajásokok“-nak engedte át inkább, mert számára egyre jobban idegen és őrült lett az „egész“, de nyájias és rokon maradt a „rész“. A férfi Kosztolányi érdeklődése mindinkább átfordult a rajta Idvül álló világ felé. Már régebben sokat bíbelődött a novellával, „a hétköznapi költeményével, amely nem az életet mutatja, csak egy ragyogó részletét“ (Bolondok, 1911, Beteg lelkek, 1912, Béla a buta, Tinta, 1916), de akkor még általában verstémái prózai változatait írta csak meg így. Most a regény felé nyújtotta ki kezét. A húszas évek első felében szinte évenként elkészült eggyel. „A rossz orvos“ (1921) még nem volt több hosszúra nyúlt novellánál, „Neró, a véres költő“ (1922) azonban már a modern magyar történeti regény kialakulásának egyik fontos állomását jelentette. A „Pacsirta“ (1924) és „Az aransárcány“ (1925) kitűnő környezetrajza a magyar kisváros legjobb ábrázolásaival is méltán versenyezhetett s az „Édes Anná“-t (1926) mint a pszichoanalitikus regény klasszikus magyar képviselőjét ünnepelte a bíráló.

A regény és novella azonban nem elégítette ki egészen. Más keresett, szabadabb, változékonyabb s mégis kötöttebb, egyszerűbb, de mégis nehezebb műfajt: valamit, ami teljesen az övé, s amiben tárgy és forma az erőfeszítés minden nyoma nélkül olvadhat maradéktalan új egésszé. Új feladat elé is került; a Pesti Hírlap-ban kapott egy hasábot: csevegésre. Kitűnő, vállalkozó kedvű újságíró volt, megkísérelte, hogy művészetté tegye a kötelességszerűt. Bosszantotta a sok rossz krocki s meg akarta fejteni e pillangó-műfaj titkát. Képesség és feladat e szerencsés találkozásából született meg a legjellemzőbb Kosztolányi-művek hosszú sora: az „Alakok“ (1928), a „Bölcsőtől a koporsóig“ (1931), a „Zsivajgó természet“ (1931) tündöklő rajzai, jelenetei, apróságai s ezekkel párhuzamosan nagyobb igényű testvéreik: az „Esti Kornél“ (1934) s a „Tengerszem“ (1936) remek darabjai. Ezek az írások a maga teljes tisztaságában mutatták meg azt az írói s emberi magatartást, amelynek kiformalására ez a szóltanul hősiesség, feltűnés nélkül makacs költő egész életét feltette. Velük egyidőben keletkezett tanulmányaiban, bírálataiban az értelem vüágos fogalmaival is megvilágította írói gyakorlatát, elhatárolta a maga területét s kifejtette legfontosabb művészi alapelveit. A nyelvhelyesség körül folytatott harcainak egyik legfőbb eredménye klasszikussá érett értekeznyelve volt. Elvi cikkeiben tiszta, ezüstös fényrel ragyogott szellemes okossága, értelmetlenséget dicsőítő korunk ez eléggé nagyra nem becsülhető ritkasága.

A halál távlatában úgy tűnek fel ezek a tanulmányok, mint pályája egységes ívének utolsó tartó oszlopai. Mintha, mielőtt letette volna a tollat, még egyszer számot akart volna adni bennök élete értelméről. Mert már évekkel a végső találkozás előtt a halál árnyékában járt. Mindnyájan félünk az elmúlástól, de ő rettegett tőle. Mindennél többre becsülte az életet, az alkotás édes mámorát; odaát csak a megsemmisülést sejtette. Utolsó pillanatig reménykedett; szelleme friss volt még, fiatal, munkabíró. De ösztönös gondossággal egy kötetbe gyűjtötte s 1935-ben kiadta költeményeit. Hogy torokrákjára gyó-

gyulást találjon, végigjárta Európát. Az „Útirajzok.. tünékeny és lenge párázatán mintha a „Szegény kis gyermek.. költőjének álmodozó arca rémlenék át még egyszer, de a vonások most már valóban fájdalmasak, az ajkak könnyű mosolygása eltűnt s a szemek ijedten tágulnak a végső látomásra:

„A pompa ez, részvételen, derült,
magába-forduló tökéletesség.
Jobb volna élni. Ámde túl a fák már
aranykezekkel intenek nekem.“

A TEHETSÉG, mint minden elemi természeti erő, magában vak és terméketlen, emberi művelődésünk értékévé csak minősítése teszi. Az írói képesség átható ereje megmérhető az egyes műveken is, igazi emberi jelentőségét azonban az a magatartás adja meg, amelynek szolgálatában áll. A valóban nagyok életművében nemcsak a nehéz és ellentálló anyag művészi átlényegítéséért, hanem az emberi lét értelmezéséért is folyik a küzdelem. Jelentőségük nemcsak az alkotásaikban felsugárzó szépség, hanem az azokban megvalósuló humanitás . erejétől és értékétől is függ. Az írói magatartás kiformalódásában egyenlő szerepet játszik az egyéniség s a környezet. Képesség, pályatér s magatartás azok a döntő fontosságú mozzanatok, amelyeknek ismerete nélkül mit sem mondhatunk az írói művek igazi jelentőségéről.

Közismert arcképei, melyeknek ábrázolásmódjával ő is egyetértett, fiatalos, modem bohémnek mutatják Kosztolányit. Fejtartásán, hajviseletén, gallérján, nyakkendőjén a kacérság egy árnyalata érezhető; egy cseppnyi póz, amely az ember egyéni eredetiségére utal anélkül, hogy különködésé válnék. Az arc könnyű derűjéből kiáradó nyílt közvetlenség lefegyverez. A nem túl nagy, de értelmes homlok felét eltakarja a ráhulló dús és puha haj. A szemek okos kíváncsisággal néznek ki a figyelően felhúzott szemöldökök alól. Fürkésznek anélkül, hogy tolakodók lennének: az igazi társaslény tapintatos érdeklődését sugározzák. Az eleven, telt ajkakon kicsit kiábrándult, kicsit ironikus, kicsit ijedt mosolygás lebeg. A nyugtalan vonások határozott, világos rend nélkül, szinte pillanatonként változnak; megfoghatadanok, jellemezhetetlenek, mint a hangulatok. Művelt csevegő arca ez, akinek eleme a társaság, s legfőbb törvénye a civilizált ember okos fölénye s úri tartózkodása: a jóízlés és az elegancia.

Kosztolányi írói alkata megfelelt e képnek. Rendkívül érzékeny, hajlékony kíváncsiságát, borszeszként gyöngyöző temperamentumát jóneveltség és ösztönös tapintatosság fékezte. Állandóan pezsgő, sokszor szédítően szabad szellemessége, amely szüntelen arra készítette, hogy aforizmává, ödetté élezzé ki megfigyeléseit s gondolatait, hogy játékká, tiszta illúzióvá tegye a világot, válogató mértéktartással, ritka felelősségérzéssel s megingathatatlan írói következetességgel párosult. Irodalmi pózait, a költő-dandy divatos ruháit természetes gráciával, az üde közvetlenség ellenállhatatlan varázsával tudta viselni. A megfigyelés ritka érzékenységét és fürgeségét a kifejezés soha nem lankadó gyönyörűségével s a megjelenítés biztos készségével egyesítette. A magyar nyelv ezer s ezer árnyalata élt ösztöneiben, de nincs egyetlen

modem írónk sem, aki nyelvünk, szavaink világát oly izzó érdeklődéssel kutatta volna, mint ő. Okos volt s kíváncsi, tanulékony és lelkiismeretes tanuló. Műveltségét rendszertelenül szerezte, de amire szüksége volt, azt tudta is, nemcsak sejtette. Nem tagadta, hogy a költészet tápláló talaja az ösztönök zavarosabb rétege, de becsülte a világos fogalmakat: „aki híjával van az értelemnek, sokat és feleslegesen botorkál“, írta.

Kosztolányi valóban modem nagyvárosi ember volt; remetékben gazdag irodalmunk egyik leginkább társas szelleme. Fellépésekor már bizonyos mértékig érett helyzetet talált. Az öreg Arany pesti közönsége még egész szívével a vidéken élt, az ő városiassága még inkább csak valami hiányérzésből táplálkozott: vágya, mint valami ellen-Ovidiusé, Tomiba, keletre, vidékre szállt. A fiatal Kosztolányit azonban már olyan közönség fogadta és kényeztette, amely, ha nem is lelt még végleges otthonra Budapesten, a vidéktől már elszakadt s ösztöneiben, képzeletvilágában és életformájában nagyvárosivá alakult. A fiatal költő elfogadta a „nagyváros lírikusának“ ráosztott szerepét, de mindjárt kezdetben már nagyobbra nézett. S ahogy művészete növekedett, egyénisége férfiasabb és érettebb lett, úgy vált mind teljesebbé s határozottabbá az a létforma, amelynek hordozójául s kifejezőjéül küldetett. Midőn pedig, a békeévek langyos, hervatag vénasszonyok-nyara múltán, jegesen zordra változott körülötte a világ, ő is „bekerítette házát“: elfoglalta helyét kortársai között.

Ez a fejlődés szinte észrevétlenül folyt le: kertes lankáinak lassú virágbaborulásáról roppant természeti erők harca terelte el a figyelmet. A Nyugat-nemzedék sokrétű mozgalmából igazában csak két írói magatartás vált eddig ismeretessé mint teljességre jutott s tisztán kifejezett létforma: az élet alaktalan mélyeiből feltörő látnok-zsenic s a műveltség örök értékrendjét őrző írástudó-humanistáé. Ott Ady pusztító lobogású, barbár, hitrege és babona határain járó sors-útja, itt Babits magas igehirdető pátoszu szellemkultusza. Ott a világ megismert rendjét széttörő ős-ösztönösség isteneket kihívó merészsége s dionysosi részegsége, itt a szellemi világ rendjét őrző tiszta öntudat „severitas“-a és „gravitas“-a: szigora és méltósága. E két létforma teljességgel idegen volt Kosztolányitól. Ittassága ritkán volt több a szépség, alkotás könnyű mámoránál. A vajákos révület s a főpásztori intelem egyaránt távol állt tőle. Nem hitt a zseniben s az irodalom illetékességét egészen szűkkörűnek tartotta.

Amikor már elég súlyosnak érezte saját művét, el is határozta e két létformától a magát. Az öngazoló, önmaga lényegét kifejteni vágyó író heve ad súlyt és jelentőséget azoknak a különben egyoldalú írásoknak, amelyekben az Ady-vallással s Babits tanításaival szállt vitába. „Homo aestheticus“-nak nevezte s így jellemezte magát: „A homo aestheticus az önmagáért való tiszta szemlélődés embere, aki nem ismer jót és rosszat ... csak szépet és rútat... aki a mindig vitatható igazság helyett az ízlést emelte polcra... aki nem áll se jobboldalon ... se baloldalon ... hanem egymagában áll, az, aki esetről esetre cselekszik, az, aki elítéli az erőszakot, mert rútat... az, aki semmiféle párthoz nem tartozhat, hogy biztosíthassa szabadságát,

függetlenségét, szeszélyét, s ember tudjon maradni, az, aki boldogtalanságában is boldog, mert megérti, hogy miért boldogtalan, az, aki néha tökéletesnek álmodja a tökéletlen világot, az, aki semmit sem vár s mindent megkap az ámulat egy pillanatában.“

Hasonlóan kemény s egyoldalú „ars poetica“-ja is. Kosztolányi hitt a költészet öncélúságában, abban, hogy a költői alkotásnak nincs más célja, mint hogy szép legyen. A költészet főértékének a tiszta illúziót tartotta, nem életértékek, erkölcsi eszmék felmutatását, nem társadalmi mozgalmak szolgálatát, nem is a vitatható gondolatok, kétséges szellemi tartalmak kifejezését, hanem a jelenségek felvillanó költői jellegének, alakjának, minőségének megragadását és művészi kifejezését. A költészet — vallotta — varázslat: a „témának“, „tárgynak“ el kell rejtőznie az alkotás művészete mögött. Az igazi művész az méri, hogy mennyire tud bánni eszközeivel: „férfiassága abban van, hogy milyen keményen munkálja meg anyagát, ha akár egy pillangóról ír is.“ A világ végtelen és korlátatlan, a művészet válogat, formát ad, ami nélkül a lényeg elvész. S e lényeg a művész számára mindig a „felszín: mélységek látszata. .; a rész, melyben bent van az egész; a mérték, amely végtelen, s nem a mértéktelenség, amely véges.

Szépességittas emberiség s játszi, tökéletes művészség — sokáig úgy látszott, e két vonás kimerítően jellemezheti Kosztolányi művészetét. Költői gyakorlata mintha valóban ez elvek szerint igazodott volna: a ragyogó felszín, „a fényes vizek varázsa“ volt legfőbb tárgya, a világon és az emberi dolgokon való önfeledt elrövedés legfőbb gyönyörűsége, a kifejezés izgató, mindig új játéka legfőbb vágya. Nem beszélt túlmélyült érzésekről s mintha az érzéklés lett volna gondolkodása: logikai összefüggések helyett villámgyorsan pattanó, könnyűrajzú képekkel közölte mondanivalóit. Műkedvelő növénygyűjtők érdeklődésével állt a jelenségek közt, még a legteljesebb odaadás pillanatában is kissé fölöttük. Realizmusát a szeszély s az ötlet ragyogása, a képmutogató kecses és könnyű mozgása tündérien csillogóvá tették. Úgy látszott, mindene a formában van, abban a virtuóz biztonságban, amellyel a semmiségeket naggyá, az elcsépelet témákat elevenné tudta tenni. Különösen akkor vált ez láthatóvá, mikor — például az Édes Annában — oly tárgyhöz nyúlt, amely fellázadt a játékos forma, a szépség látszata ellen s amely azt kívánta volna, hogy az író gyötrő és ijesztő legyen. Erre nem volt képessége.

De nem is kívánt ő a nagy, lelkünk mélyéig megrázó, démoni költők közé tartozni. Inkább talán egy új, moderm ifjú Plinius akart lenni, aki Laurentum tájai helyett a nagyváros embertenyészetét figyelő odaadó szeretettel, aki ugyanolyan éber és művészi rettentetlenséggel nézi a közelgő összeomlást, mint az a Vezúv kitörését, s aki azt akarja, hogy írásaiból mint valami személytelen művészi naplóból a sötét mélységek fölött suhanó szellem fénye vüágítson ki ott-honos sugárzással. A derűs felszínt azonban nála is áttörte a félve került s takargatott mélység kísértete: a pusztulás rémülete. Az elmúlás már a „szegény kisgyermek“ álmaiban feltűnt és sejtelve mindvégig ott kísértett művei mélyén, mint nyugtalanító, hirtelen-
váratlan fel-felbukkanó elnyomott kedélyelem a könnyelműen

vagy hősiesen védekező életérzés pillanatnyi ellankadásában. A közelgő vég bizonyosságában azután leteperete a halálfélelem, amely ellen már nem volt fegyvere. Ha talán reménykedett is, nem hitt a keresztény túlvilágban, de kételye modernebb, idegesebb is volt, hogysem pogányul, sztoikus keménységgel nézhetett volna a halálangyal szemébe. Csak egy útja maradt: a szédült és önfeledt megadás; zuhanás a semmibe. Halk, tartott hangú költészetén ekkor egyszerre, feltartóztathatlanul eláradt a tépett, gyötört lélek pátosza. S ekkor váratlanul mély és ragyogó értelmet nyert a tökéletes alkotásért folytatott szüntelen küzdelme. A remekművel akarta legyőzni az elmúlást.

E rejtettebb, mélyebb s hősiesebb távlat nélkül nem mérhetjük fel a Kosztolányi életművében megnyilatkozó emberi létforma igazi nagyságát és jelentőségét. Felszín és mélység, fölény és megindultság, irónia és pátosz egymást erősítő frigyben találkoznak benne. A fájdalommal s a gyötrellemmel együtt vállalja emberségét, de azt tartja: „a közügy csak a mű.” Nem akar Isten lenni, még a géniusz jogán sem, tiszteli léte határait. Szerető részvét tölti el, de emberbarátságából hiányzik a tolakodás és fitogtatás. Nem végez nyilvános gyónást, de nem azért „nem vall színt”, mert nem mer, hanem azért, mert nem tud, mert távolabb áll s mert nem hisz a tömegek, csak az egyén megválthatóságában. A lét szörnyű reménytelenségére, a test nyomorúságára, a szellem játékos fölényével felel: „hős, kit a halálarc rémétől elfed egy víg álarc.” Kosztolányi mindvégig hű maradt e kimondhatatlanul komoly s mérhetetlenül nehéz játékhoz. S ma már világos, hogy a magatartás, amely költészetének végső értelmét megadja, egyenrangú az említett másik kettővel, amelyekkel egy-egy pillanatra bár, de méltón mérte össze erejét. A „serenitas”, rideg korunk ritka ajándéka: az „okos derű” sugárzott lényéből, de okossága szomorú volt, s mosolya kissé erőltetett, mint azé a fenséges íróársé, akihez hatalmas és megrázó ódát írt: Marcus Aureliusé.

„... elhagyott e sanyarú földön,
az, aki él és az, aki fél és
látja a törvényt reszketve, de higgadt
léptel megy a sírhoz, az értelem égő
lámpája kezében,
megvetve, mi barbár
mindazt, mi hazugság.”

„HA MÁR BESZÉLÜNK irodalomról, akkor lehetőleg értelmesen beszéljünk, szakemberek módjára, akik megvitatják egymásközt mesterségük csínját-bínját, “ írta egy tanulmánya elejére, s talán hozzáillőbb is lenne csak formáiról, stílusáról, mestersége rejtettebb titkairól beszélni. E kérdések felvetésében kifogyhatatlan volt. Rokontémákat új és új oldalról megragadni, új és új ötvözetben feloldani, új és új csiszolással kidolgozni legnagyobb kedvtelésesei közé tartozott. De nincs még mód és alkalom arra, hogy összeállítsuk bonctanát parányi remekműveinek, melyeknek éppen ez a kimeríthetetlen ámyalatosság ad olyan maradandó értéket. Hisz már maga a nyelv is, Kosztolányi formáló szenvedélyének e legnagyobb alkotása, ilyen mester-

ségbeli remeklések végtelenül gazdag tárháza. Hz a nyelv csak részben volt veleszületett művészi fogékonyságának terméke; tökéletessé hosszú pallérozás és féltő mûgond tették. Szinte minden mondata külön kristály: innen stílusának csillogó fénye. A heroikus ihlet s a lomha utánzás népe vagyunk, irodalmi nyelvünkben éppen a nemes középréteg a legszegényebb: egyéni önkény s iskolás laposság közt a művelt társaság csinos, ízléses, rugékony stílusa. Kosztolányi, akinél Arany óta egy írónk sem ismerte jobban nyelvünket, ezt a stílust fejlesztette először tökéletessé.

Innen van, hogy hatása, bár mély és állandó, nehezen számbavehető. Szavaira nem ütötte rá neve bélyegét, prózája, a leg tisztább magyar prózák egyike, a nyelvben rejtetten élő lehetőségeket hívta életre. „Lefordíthatatlan“ írónk közt olyan volt, aki könnyen tolmácsolható, anélkül hogy szegényes lenne. A civilizált szellemekhez tartozott; népek és világnézetek súlyos vitáiban a korszerűtlennek és súlytalannak látszó szemlélődés és kifejezés álláspontjára helyezkedett; az eszméket nem annyira védeni vagy érvényesíteni, mint inkább tisztázni törekedett. A nemzeti s társadalmi vértanúság helyett inkább a meglévő kevés megnevesítésére szentelte erőit. Nagy s a magyar irodalomban ritka tehetség volt. S nagyobb távlatból nézve szerencsés is. Éghajlatunk nem kedvez a hozzá hasonló növényeknek. A magyar múltban csak megtört szívű vagy félbenmaradt rokonokat találhatott. Neki azonban megadatott, hogy gazdag és teljes életművet hagyhasson maga után. Talán azért, mert tudott élni az irodalomnak s nem kívánt vezéri pálcát. „Boldog vagyok, hogy írok és írhatok“, mondotta vallomásában.

Miért kellene külön hangsúlyoznunk, hogy európai volt, a kevés igaziak közül, akik kicsi, keletinek bélyegzett népünkben az alacsonyrendűség érzése nélkül léphettek a „csodatevő, nagyhomlokú, könyves, vén“ világréz legjobb szellemei elé? A világirodalom, amelynek minden ízéből elkevert valamit nyelvünk ízei közé, az európai lélek sugárzásában vált élményévé s a nyugati szellem jegyében lett ő is tagja a világirodalomnak. Virtuózn, inkább újraköltve, mint hűen alkalmazkodva, rengeteget fordított magyarra; művei közül is minden világnyelven tolmácsoltak legalább egyet. Vallotta, hogy az írónak nem lehet kisebb becsvágya, mint hogy meghódítsa az egész emberiséget, de tudta, hogy az igazán fontos az, ami itthon történik. Soha nem írt hangos, tolakodó hazafias verseket, de ki fogalmazta meg nála szebben a magyar író hivatását: „Aki csak a mester címre tart igényt s nem arra, hogy egy nép tanítómestere legyen, annak itt nincs helye. Akiben nem szunnyad egy szikra a széchenyies építők hitéből, apostoliságából, az nem való ide. Azt a lelket és nyelvet, melyet rövid időre örökre kaptunk, új szellemmel fényezve, csorbittatlanul át kell adnunk utódainknak. Ez a küldetésünk — áldjon vagy verjen sors keze —: ez a mi küldetésünk. Kissé lehajtani a fejet. De a szívet, azt föl, föl barátaim.“

KERESZTURY DEZSŐ